

Proposta de clasificación semántico-funcional das unidades fraseolóxicas galegas

María Álvarez de la Granja
Instituto da Lingua Galega. USC

As unidades fraseolóxicas¹ poden clasificarse de acordo con criterios moi diversos: atendendo a aspectos estritamente semánticos², ós graos de fixación³, ás funcións discursivas⁴, a outros aspectos pragmáticos (tipo de textos nos que aparecen as unidades, avaliacións sociolingüísticas que implican...)⁵, ou a algunha combinación dos distintos criterios⁶.

Con todo, neste traballo centrareime noutro tipo de clasificación, de carácter semántico e funcional (sintáctico-funcional e pragmático-funcional), que ten en conta, en consecuencia, o funcionamento das unidades no discurso e o tipo de significado a elas asociado. Unha clasificación de tales características foi presentada por primeira vez en 1950 por Julio Casares na súa *Introducción a la lexicografía moderna* e foi retomada máis tarde por outros moitos autores con máis ou menos modificacións (Zuluaga 1980, Carneado Moré 1986, Corpas Pastor 1996, Moon 1998...).

¹ Non me deterei agora na caracterización do concepto *unidade fraseolóxica*. Con todo, debo sinalar que entendo por tal toda combinación de dúas ou máis palabras que posúe as seguintes características:

1. Presenta fixación de compoñentes.
2. Non segue un proceso de formación regular e productivo.
3. Posúe unidade conceptual e/ou funcional (gramatical ou pragmática).
4. É unha unidade lingüística que se *emprega* para crear textos e se *vincula* cunha situación dada.

² *Vid.*, por exemplo, Baránov / Dobrovolskij 1998, onde as expresións se clasifican tendo en conta as relacións existentes entre o significado literal e o figurado (idiomático).

³ Fraser 1970 elaborou unha escala de fixación, "Frozenness Hierarchy", co obxecto de clasificarlos "idioms" (unidades fraseolóxicas) de acordo co seu grao de "conxelación" sintáctica.

⁴ *Vid.* Fernando 1996 e Moon 1998, que toman como punto de partida para a súa clasificación os compoñentes semánticos de Halliday.

⁵ *Vid.* Lattey 1986 para unha clasificación das unidades fraseolóxicas tendo en conta o distinto foco pragmático ou "pragmatic viewpoint" que as caracteriza.

⁶ *Vid.* Zuluaga (1980: 136-138). En Gréciano 1986 ofrécese unha presentación das diversas tendencias clasificatorias existentes.

Na maioría das clasificacións deste tipo, adoita establecerse unha primeira gran división entre dous grupos que aquí e para o galego denomino, con Zuluaga 1980 e Corpas Pastor 1996, *locucións e enunciados fraseolóxicos*⁷. Chamo *locucións* a aqueles fraseoloxismos que funcionan como elementos oracionais, isto é, que non constitúen de seu actos de fala, senón que *se insiren dentro* de actos de fala. Fronte ás locucións, os *enunciados fraseolóxicos*, como é deducible da súa transparente etiqueta, son actos de fala, unidades comunicativas fixadas. Son, precisamente, enunciados e como tales posúen, de acordo con Gutiérrez Ordóñez (1989: 83-85), signo enunciativo e esquema sintagmático de seu: teñen contorno melódico propio (unha entoación xa dada), sentido completo e autonomía sintáctica, e sempre con independencia do esquema sintagmático a través do que se realizan (unha frase adverbial, unha oración simple...). Sobre a distinción entre locucións e enunciados fraseolóxicos volverei en § 5.1 ó discutir unha serie de expresións polémicas canto á súa adscripción a un ou outro grupo. Vexamos agora os distintos tipos de locucións e enunciados fraseolóxicos existentes no galego.

1. As locucións

As locucións clasifícanse tendo en conta o seu funcionamento no discurso e o tipo de significado que lles é propio. No galego distínguense sete tipos:

1.1. Locucións substantivas

Realizan a función propia dos substantivos (Núcleo de frases nominais en función de Suxeito, Obxecto Directo...) e portan o tipo de significado característico destes (designan seres ou entidades do mundo extralingüístico: seres vivos, obxectos, conceptos abstractos): *cara de can* ('mal cariz'⁸), *sangue frío* ('serenidade para se desenvolver con normalidade en situacións perigosas, complicadas ou desagradables'), *cara lavada* ('atrevido, desvergonzado'⁹)...

1.2. Locucións adxectivas

Desempeñan as funcións propias dos adxectivos (Modificadores dos Núcleos de frases nominais, Atributos e Predicativos) e son portadoras do tipo de significado propio destes (calidades e propiedades das entidades designadas polos substantivos): *feito e dereito* ('totalmente desenvolvido'), *sen branca* ('sen ningún diñeiro'), *a bravo* ('sen cultivar')...

1.3. Locucións adverbiais

Desempeñan as funcións propias dos adverbios (Complementos Circunstanciais, Modificadores dos Núcleos de frases adxectivas e de frases adverbiais e marcadores de

⁷ Con algunhas diferenzas, pódese establecer un paralelismo entre as locucións e as "nominations" de A. M. Gläser e os enunciados e as "propositions" da mesma autora. As "nominations" (centro do "phrasicon") son "word-like phraseological units" e as "propositions" (periferia do "phrasicon") son "sentence-like phraseological units" (1998: 126). Entre as "nominations" e as "propositions" habería unha área de transición onde se incluírían binomios irreversibles (*vid.* Malkiel 1959), comparacións estereotipadas, ditos proverbiais, fragmentos de proverbios, e alusións e fragmentos de citas. Por outra banda, xa antes Makkai 1969, 1972 distinguiu entre "lexemic idioms" (locucións, "phrasal verbs"...) e "sememic idioms" (refrás e fórmulas de saúdo, agradecemento...).

⁸ Se non se indica o contrario, a definición foi tirada do *Diccionario da Real Academia Galega (DRAG)*.

⁹ Expresión erroneamente sublematizada no *DRAG* como *ser un cara lavada*.

modalidade) e son portadoras do tipo de significado característico destes (circunstancias de lugar, tempo, modo, cantidade...): *ós catro pés* ('correndo moito'), *de vez* ('de maneira terminante, decisiva'¹⁰), *ó parecer* ('segundo as aparencias')...

1.4. Locucións verbais

Desempeñan a función propia dos verbos (Núcleo de frase verbal) e portan o tipo de significado característico destes (accións, estados, procesos): *estira-la pata* ('morrer'), *levar en andas* ('tratar con moito tino, coidado ou cariño'), *botar unha man* ('axudar')...

1.5. Locucións preposicionais

Desempeñan a función propia das preposicións (Núcleo de frase preposicional) e portan o tipo de significado propio destas (lugar, tempo, causa, modo...): *a poder de* ('polo feito –realizado intensa e repetidamente– de'), *gracias a* ('por causa ou intervención de'), *cara a* ('pode indicar dirección, tendencia, inclinación ou localización imprecisa no tempo ou no espazo')...

1.6. Locucións conxuntivas

Desempeñan a función propia das conxuncións (Nexos) e portan o tipo de significado propio destas (conectan distintos tipos de unidades sintácticas, sobre todo oracións, establecendo relacións diversas: de finalidade, de consecuencia, temporais, causais, de simple adición...): *de maneira que* ('introduce unha consecuencia'), *así como* ('e tamén, e igualmente'¹¹), *tan pronto como* ('no mesmo momento en que')...

1.7. Locucións pronominais¹²

Desempeñan as funcións propias dos pronomes (ben son Determinantes, ben ocupan o lugar dos substantivos nas funcións propias destes) e son portadoras do tipo de significado característico daqueles (sobre todo cuantificación): *a embute* ('en gran cantidade, con moita abundancia'), *de máis* ('en exceso, de sobra'¹³), *cada un / unha (de)* ('designa separadamente tódalas persoas ou cousas que forman parte dunha colectividade ou dun conxunto'¹⁴)...

¹⁰ Aceptión 2 do DRAG.

¹¹ Definición tirada do *Diccionario da Lingua Galega (DLG)*.

¹² Casares 1992³[1950] contemplou a existencia deste grupo, que desapareceu das clasificacións de Zuluaga 1980 e de Corpas Pastor 1996. Zuluaga (1980: 57) sinala que as locucións que Casares cualifica como pronominais deben ser incluídas noutro subtipo dependendo do seu valor categorial. Así, *cada quisque* é considerada polo autor colombiano unha locución substantiva (1980: 152). Na miña opinión, esta afirmación levaría a interpretar *todos* ou *cadaquén* no galego como substantivos e non como cuantificadores. A diferenza cos substantivos vén dada polo seu distinto semantismo: os substantivos teñen significado léxico, mentres que os pronomes son unidades gramaticais, cun significado ocasional que se recupera do contexto lingüístico ou extralingüístico. Pero esta diferenza tamén a encontramos entre locucións como *cada quisque* e, por exemplo, *sangue frío*. A primeira é, pois, unha locución pronominal e a segunda unha locución substantiva.

¹³ Reproduzo a primeira acepción da entrada do DRAG *máis*².

¹⁴ Definición de *cada* no DRAG.

2. Algúns casos problemáticos

2.1. ¿Locucións clausais?

Corpas Pastor (1998: 47) engade un novo grupo de locucións para o español: o grupo das locucións clausais. Este tipo de expresións xa fora diferenciado por Carneado Moré (1986: 16), que emprega o termo *fraseoloxismos propositivos*. Segundo Corpas sinala, as locucións clausais:

caracterízanse por estaren estruturadas en varios sintagmas, dos cales un, polo menos, é verbal. Están provistas de suxeito e predicado, pero non forman oracións completas porque necesitan actualizar algún actante no discurso.

Pertencerían a este grupo locucións do castelán do tipo de *hacérsele a alguien la boca agua*¹⁵ ('pensar con delectación nunha cousa, especialmente de comer'), *salirle a alguien el tiro por la culata* ('recibir un dano cando pensaba causalo ou obter un beneficio') ou *írsele a alguien el santo al cielo* ('esquece-lo que ía dicir ou o que tiña que facer'), as cales necesitan actualiza-lo actante de función Obxecto Indirecto para aparecer no discurso. Na miña clasificación, tal tipo de expresións *–irse a forza pola boca* [a alguén] ('non demostrar [algo do que presume]'¹⁶), *pari-la cocha cadelos* [a alguén] ('levar unha decepción, saír [u. c. a alguén] mal'¹⁷)– sen carácter de enunciado, pero integradas por un Suxeito e un Predicado fixados, considéranse locucións verbais e non constitúen un grupo á parte. A clasificación das locucións presentada en § 1 está feita en todo momento con independencia absoluta da forma concreta das expresións, do carácter dos seus constituíntes; construíuse tendo en conta exclusivamente o tipo de función desempeñado pola unidade no seu conxunto, así como o tipo de significado que a caracteriza. Pois ben, coido que expresións como as sinaladas son equivalentes, desde o punto de vista funcional e semántico, ós verbos¹⁸. Non atopo razóns para encadrar en grupos distintos a locución *quedar sen sangue* [alguén] 'horrorizarse, quedar horrorizado'¹⁹ e a locución do mesmo significado *callarse o sangue* [a alguén]. Compárese:

(1) Cando vin aquilo, *quedei sen sangue*.

(2) Cando vin aquilo, *callóuseme o sangue*.

Por unha banda, a paráfrase de (1) e (2) é a mesma: 'cando vin aquilo, quedei horrorizado'. Por outra banda, en (1) a locución combínase cun Suxeito do discurso libre

¹⁵ Os exemplos están tirados de Corpas Pastor (1996: 109) e enuncieinos tal e como os presenta a autora (as definicións son tradución das ofrecidas na obra e foron extraídas de dicionarios de español). Neste traballo, Corpas Pastor inclúe no grupo de locucións clausais (como un segundo subgrupo) expresións do tipo de *como Dios manda* ou *como quien dice*, caracterizadas tamén por presentar un suxeito e un predicado fixados. Con todo, en Corpas Pastor (1998: 46), e aceptando a proposta de Castillo Carballo (1997: 96), tal tipo de fraseoloxismos é englobado, na miña opinión acertadamente, no grupo de locucións adverbiais ou adxectivo-adverbiais. Sobre este último tipo de locucións, *vid.* § 2.2.

¹⁶ Definición tirada do *Diccionario de Fraseoloxía Galega (DFG)*.

¹⁷ *DFG*.

¹⁸ Desta opinión é tamén Castillo Carballo (1997: 93), que as agrupa coas locucións verbais.

¹⁹ Definición miña.

e en (2) cun Obxecto Indirecto e nunca cun Suxeito, pois esta casa xa está ocupada por *o sangue*. Pero o feito de que verbos como *chover*, *nevar* ou como *ir* nun dos seus usos ("¿como lle foi a Ana na voda?"), no que precisamente require un argumento en función Obxecto Indirecto, nunca se combinen cun Suxeito non lles nega a súa condición de verbos. O tipo de locucións chamado locución clausal ten a xustificación da súa existencia na análise da forma interna do fraseoloxismo e non na análise da súa función nin do seu significado, de xeito que coído que non ten cabida nunha clasificación de tipo semántico-funcional como a ofrecida. De por parte, e desde un punto de vista intuitivo, non parece ter sentido que dúas expresións directamente relacionadas como *poñe-los pelos de punta* [a alguén] ('provocar moito medo ou desagrado') e *poñerse os pelos de punta* [a alguén] ('sentir moito medo ou desagrado'²⁰) pertencen a tipos fraseolóxicos distintos.

2.2. ¿Locucións adxectivo-adverbiais?

Existe un numeroso grupo de locucións con dupla capacidade funcional, pois tanto poden equivaler a adverbios como a adxectivos: *a porta cerrada* ('de maneira secreta'²¹), *a sangue frío* ('de maneira calculada, sen deixarse levar pola ira ou por algunha emoción'²²), ou *a brazo partido* ('con gran empeño'²³) son só tres mostras da gran cantidade de locucións con este trazo:

(3) Hoxe hai reunión <i>a porta pechada</i> .	(4) Témonos que reunir <i>a porta pechada</i> .
(5) Matou o coello <i>a sangue frío</i> .	(6) Foi un asasinato <i>a sangue frío</i> .
(7) Os nenos loitaron <i>a brazo partido</i> .	(8) Houbo unha loita <i>a brazo partido</i> .

Debido á frecuencia (neste caso no castelán) de tal tipo de unidades, Castillo Carballo (1997: 96) establece un novo subgrupo de locucións: as locucións adxectivo-adverbiais. Pero, na miña opinión, a abundancia de tal tipo de fraseoloxismos non xustifica a creación dun novo grupo, na mesma medida en que a frecuencia de palabras que poden funcionar como substantivos e adxectivos (*amigo*, *vello*, *mozo*, *moreno*...) non nos leva a crear unha nova categoría de substantivo-adxectivos. Falarei, pois, de locucións adxectivas ou de locucións adverbiais dependendo do seu significado e funcionamento no contexto no que son empregadas.

²⁰ DFG. A definición de *poñe-los pelos de punta* foi construída a partir desta.

²¹ A definición corresponde ó seu funcionamento como locución adverbial.

²² A definición corresponde ó seu funcionamento como locución adverbial.

²³ Definición miña.

2.3. ¿Locuciones elativas?

Zuluaga (1980: 146-149), seguindo a Casares (1992³[1950]: 171), que fala de "locuciones conexivas" e "locuciones significantes", distingue entre locucións equivalentes a unidades gramaticais e locucións equivalentes a unidades léxicas. Nas primeiras, onda as locucións prepositivas e conxuntivas, xa sinaladas por Casares, sitúa un novo grupo de expresións: as locucións elativas. Serían locucións elativas do castelán *que da gusto, como loco, la mar de* ou *como él solo* e serían locucións elativas do galego *a embute* ou *de vez*. Zuluaga afirma que se trata de instrumentos relacionais parafraseables por 'moi' ou por 'moito' que intensifican ou elativizan lexemas (verbos para os dous primeiros exemplos do castelán, substantivos e adxectivos, respectivamente, para o terceiro e o cuarto; substantivos e verbos para *a embute* e verbos e adxectivos para *de vez*)²⁴. Na miña opinión, tales locucións elativas teñen cabida nos subgrupos anteriores ó coincidiren funcional e semanticamente con unidades monoverbais. Velaquí os exemplos citados por Zuluaga e dous exemplos máis de locucións galegas (13a-14a):

(9a) La gente aquí comadrea *que da gusto*.

(10a) Come *como un bendito*.

(11a) Tenía *la mar de* cosas por hacer.

(12a) Tacaño *como él solo*.

(13a) Na festa había comida *a embute*.

(14a) Ese mozo é malo *de vez*.

A función e o significado das locucións que estou a comentar é coincidente coa función e significado de tipos de unidades que xa coñecemos: a dos adverbios en (9), (10), (12) e (14) e a dos pronomes cuantificadores en (11) e (13). Compárense as frases anteriores coas seguintes:

(9b) La gente aquí comadrea *mucho*.

(10b) Come *mucho / muy bien*.

(11b) Tenía *muchas* cosas por hacer.

(12b) *Muy* tacaño.

(13b) Na festa había *moitísima* comida.

(14b) Ese mozo é *moi* malo.

Deste xeito, considero inaxeitada a identificación dun subgrupo de locucións elativas, dado que as que así son cualificadas por Zuluaga deben integrarse, desde o punto de

²⁴ En García-Page 1990 preséntanse diferentes tipos de frases elativas do castelán.

vista funcional e semántico, ben no grupo das locucións adverbiais, ben no das pronominais²⁵.

2.4. Locucións con casas baleiras²⁶

Existen unhas cantas locucións, pertencentes a unha ou outra das subclases mencionadas, caracterizadas por teren no seu interior un oco que cómpre encher para que a expresión funcione no discurso. Os elementos que recobren esa casa baleira contribúen co seu significado literal á semántica global da expresión e deben obedecer a unha serie de trazos semántico-gramaticais impostos pola mesma locución. A restricción semántico-gramatical (non léxica) pode ser máis ou menos forte, de xeito que o número de posibles ocupantes das casas baleiras difire considerablemente dunhas expresións a outras. Na locución adverbial *a [tipo de golpe-substantivo] limpo* o corchete debe ser ocupado por substantivos que designen golpes: *a patada limpa, a golpe limpo...* Na locución adverbial *os sete [verbo intensificado en infinitivo] + es*, o oco pode encherse en principio por calquera verbo susceptible de ser directamente intensificado, verbo que ademais debe repetirse antes da locución adverbial, aínda cando para moitos falantes a construción está fixada lexicamente. Así, a carón de [chover] *os sete choveres* ou [chorar] *os sete chorares* non todo o mundo admitiría, por exemplo, [porfiar] *os sete porfiars*²⁷.

Non deben confundirse as casas baleiras cos ocos funcionais que moitas locucións posúen e que tamén deben ser ocupados para que poidan ser integradas no discurso. Os elementos que enchen tales ocos deben respectar determinadas restriccións sintáctico-semánticas, restriccións idénticas ás impostas polas unidades monoverbais funcionalmente equivalentes. Así, da mesma maneira que *morrer* esixe a combinación cun afectado que teña o trazo semántico [ser vivo] ou do mesmo xeito que *falecer* require un afectado [humano], *estira-la pata* require un afectado que posúa os trazos [humano] ou [animal]. As casas baleiras, contrariamente, non teñen parangón nas unidades monoverbais. Son ocos internos, que se xeran dentro da propia expresión e que se enchen dentro da propia expresión. *Os sete chorares* ou *a patada limpa* son locucións adverbiais ou, mellor, realizacións concretas de esquemas de locucións adverbiais: o conxunto, e isto é o que interesa, segue comportándose coma un adverbio unha vez ocupada a casa baleira. "O can estirou a pata" ou "entrou a patada limpa" son oracións que conteñen no seu interior locucións. Pero non diríamos que a primeira é unha locución verbal, ou que se comporta coma un verbo, nin que a segunda é unha locución adverbial, ou que se comporta coma un adverbio. Desta volta, a saturación do oco funcional dá lugar a unha unidade distinta, dá lugar a algo máis cá mesma locución. Esta diferenza é a consecuencia de estarmos ante ocos, ante casas baleiras de moi distinto tipo.

²⁵ Zuluaga (1992: 129) corrixe a súa anterior clasificación e sinala que as locucións elativas deben agruparse, ben coas adnominais, ben coas adverbiais.

²⁶ Zuluaga (1980: 108) fala de "unidades fraseolóxicas con casillas vacías".

²⁷ Recollín estes exemplos en diversos textos: *chove-los sete choveres, frega-los sete fregares, goza-los sete gozares, pondera-los sete ponderares, porfia-los sete porfiars e revolve-los sete revolveres*.

3. Os enunciados fraseolóxicos

Como xa sinalei, os enunciados son actos de fala, unidades comunicativas fixadas e, como tales, posúen contorno melódico propio (unha entoación xa dada), sentido completo e independencia sintáctica. A clasificación dos enunciados fraseolóxicos adoita facerse de acordo con criterios semánticos e pragmáticos. Distínguese adoito entre refráns, frases proverbiais, fórmulas, dialoxismos..., aínda que resulta difícil atopar criterios de clasificación sistemáticos e de doada aplicación. A tipoloxía que propoño tírase en boa parte da que ofrece Arnaud 1991 para o francés, fundamentalmente no relativo á distinción entre refráns ("proverbes") e outros enunciados fraseolóxicos.

3.1. Refráns²⁸

Entendo por refrán un enunciado fraseolóxico que encerra un valor de verdade xeral, isto é, unha verdade (unha idea completa concibida e presentada como verdade) válida en calquera tempo²⁹. De acordo con Arnaud (1991: 16-18), os refráns teñen tres tipos de significado:

Descritivo³⁰: a verdade xeral.

Situacional: o tipo de situación no que se enuncia o refrán.

Pragmático: a intención coa que se enuncia o refrán, o seu valor comunicativo, funcional.

Un exemplo concreto axudará a descubri-las tres dimensións significativas do refrán. Tomémo-lo enunciado fraseolóxico *o falar non ten cancelas*:

Significado descritivo: 'o falar é libre, falando pódese chegar a dici-lo que se queira, mesmo o máis desatinado, inxusto ou errado'.

Significado situacional: 'dise tras oír algo desatinado, inxusto ou errado'.

Significado pragmático: 'serve para reprender a alguén, presente ou non no momento da enunciación'³¹.

²⁸ A caracterización que aquí presento é moi breve. Para completala consúltase, entre outros, Casares 1992³[1950], Greimas 1970, Cram 1983, Conde Tarrío 2000, Vilela 2000, *Langages* 139 (número correspondente ó ano 2000 e dedicado a *La parole proverbiale*) ou os diversos traballos que se publican na revista *Paremia*. Sobre a terminoloxía paremiolóxica en Galicia, *vid.* Conde Tarrío 1999.

²⁹ Isto non quere dicir, por suposto, que os refráns non poidan referirse a un tempo concreto (*marzo chegar, tempo de enxertar*), senón que as verdades relativas a eses tempos concretos son verdades sempre, en todo momento (sempre é verdade que cando chega marzo hai que enxertar).

³⁰ Arnaud 1991 fala de significado proposicional e de significado referencial para os que eu chamo, respectivamente, significado descritivo e situacional. Para o primeiro prefiro o termo de Lyons 1977, dado que este tipo de significado tamén se encontra en expresións que non son proposicións. Con respecto ó segundo, e posto que o termo significado referencial se emprega en certos casos como sinónimo de significado descritivo (ou proposicional, ideacional ou lóxico), substitúoo por un menos ambiguo.

³¹ As tres definicións son miñas. Repárese en que todo enunciado, polo feito de selo, isto é, polo feito de ser unha unidade comunicativa, posúe significado pragmático (informar, preguntar, ameazar...) e significado situacional (o tipo de situación no que se enuncia). Agora ben, un enunciado como "teño frío" carece de *fixación pragmática e situacional*: pode ser meramente informativo, pode ser comisivo (e enunciarse para que

3.2. Fórmulas³²

A carón dos refráns sitúanse as fórmulas. As fórmulas son, na miña clasificación, enunciados fraseolóxicos con significado pragmático e situacional, pero carentes dun significado descritivo con valor de verdade xeral e, en boa parte dos casos, carentes de calquera significado descritivo. Así, por exemplo, cando unha persoa critica un defecto que ela mesma posúe (significado situacional) e coa intención de censurar suavemente esa acción (significado pragmático), alguén poderá utiliza-la fórmula *¡saltou Pedro do valado!*; cando unha persoa acerta por casualidade (significado situacional) e coa intención de negar xocosamente os seus méritos (significado pragmático), outra poderá usa-la fórmula *o meu can pillou unha mosca*; cando polas mañás se ve a alguén por primeira vez no día (significado situacional) e coa intención de saudar a esa persoa (significado pragmático), dirase *¡bos días!...* Estes enunciados posúen, como vemos, significado situacional e pragmático, pero non son verdades xerais. Aplicando a proba que propón Arnaud (1991: 10) para verifica-la existencia de valor de verdade xeral, observamos que as unidades que acabo de presentar carecen de tal tipo de significado. Os refráns pódense facer preceder do introductor "Isto é verdade en por si". Así, por exemplo:

(15) *Isto é verdade en por si*: O falar non ten cancelas.

(16) *Isto é verdade en por si*: Marzo chegar, tempo de enxertar.

Pero as fórmulas, se son tales, en ningún caso poden ir precedidas do introductor citado:

(17) **Isto é verdade en por si*: ¡Saltou Pedro do valado!

(18) **Isto é verdade en por si*: O meu can pillou unha mosca.

(19) **Isto é verdade en por si*: ¡Bos días!

En realidade, cando menos no que respecta ás expresións contidas en (17) e (18), pódese afirmar que non só carecen de valor de verdade xeral, senón de calquera significado descritivo.

Imaxinemos unha situación na que alguén senta na terraza dun café e desexa tomar un refresco. Un enunciado probable nese contexto comunicativo será o seguinte:

(20) ¡Camareiro!

Este enunciado posúe significado pragmático ('serve para capta-la atención do camareiro'), significado situacional ('enúnciao unha persoa que desexa consumir algo

alguén abra a ventá), pode ser irónico e enunciarse para enfatiza-la calor reinante; pode enunciarse cando alguén sente realmente frío ou cando ten ganas dun abrazo... Pero moitos refráns posúen un significado pragmático e/ou un significado situacional estable, fixado ou, cando menos, privilexiado. De aí que en ocasións encontremos nos dicionarios algúns refráns caracterizados mediante o seu significado pragmático e/ou situacional, mesmo prescindindo do seu significado descritivo: *tralo maio vén San Xoán* ('dise cando se está a pasar un momento apurado mais espérase que as cousas melloren', *DFG*). O destacado é meu.

³² Sobre as fórmulas *vid.*, entre outros, Corpas Pastor 1996 e a obra editada por Coullmas *Conversational Routine. Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*, vol. II. Nos dous traballos pode atoparse abundante bibliografía sobre as unidades que estamos estudando.

nun café') e o seu compoñente posúe ademais significado descritivo ('persoa que atende os clientes en bares, cafés, restaurantes, etc.'). Non obstante, á hora de caracterizar un enunciado como *o meu can pillou unha mosca* ou *¡saltou Pedro do valado!* somos incapaces de encontrar un significado descritivo equiparable ó citado para "¡camareiro!". O dicionario só poderá informar do tipo de situacións no que se enuncia e do seu valor pragmático, pero non existen trazos proposicionais que caractericen os compoñentes ou a unidade no seu conxunto (si existen, por suposto, se considerámo-las expresións no seu significado literal, pero nese caso xa non estaríamos ante unidades fraseolóxicas). No caso de *¡bos días!* tratamos probablemente cunha expresión fronteiriza. O uso continuo e repetido tende a facer que se esqueza a vinculación co significado dos compoñentes e que pase a converterse nun mero instrumento de interacción social con valor pragmático e situacional, antes que nunha verdadeira expresión de desexo de que alguén teña un bo día. Noutras expresións como *¡ata mañá!* a presenza de significado descritivo parece indiscutible. Pero en tódalas unidades sinaladas está ausente o valor de verdade xeral. Este é o trazo que permite diferenciar este tipo de enunciados, as fórmulas, dos refráns.

4. Algúns casos problemáticos

4.1. ¿Fórmulas vs. enunciados lexicalizados con valor específico?

Boa parte dos autores que establecen unha tipoloxía de enunciados fraseolóxicos agrupa baixo distintas etiquetas as expresións que acabo de reunir nun único grupo, de xeito que enunciados como *con perdón* ('fórmula de desculpa que se emprega cando alguén considera que vai causar algunha molestia ou que vai dicir algo pouco conveniente'³³), *bos días* ou *miña beizón* ('expresión de agradecemento'³⁴) formarían parte dun tipo de expresións diferente ó que agruparía unidades como *¡a lía está no couce!* ('dise cando alguén está esaxerando'³⁵), *¡saltou Pedro do valado!* ou *o meu can pillou unha mosca*. Así, por exemplo, Arnaud englobaría as primeiras no grupo das "formules conversationnelles" e as segundas na clase dos "énoncés phrastiques lexicalisés à valeur spécifique". As fórmulas conversacionais diferenciaríanse destes últimos, así como dos refráns, por non seren textualmente autónomas: a súa aparición no discurso require a existencia dunha situación de intercambio oral diádico. Pola súa parte, Corpas Pastor 1996 fala respectivamente de "fórmulas rutinarias" e, adaptando o termo citado de Arnaud, de "enunciados de valor específico". O trazo que distingue ámbolos dous conceptos é tamén a autonomía textual, aínda que desta volta o significado do concepto é lixeiramente distinto. As fórmulas rutineiras carecen de autonomía textual "ya que su aparición viene determinada, en mayor o menor medida, por situaciones comunicativas precisas" (1996: 70). Unha idea semellante pode encontrarse en Coulmas (1979: 240):

R[outine] F[ormula]s are expressions whose occurrence is closely bound to specific situations and which are, on the basis of an evaluation of such situations, highly predictable in a communicative course of events.

³³ Definición miña.

³⁴ DFG.

³⁵ Definición tirada de *Así falan os galegos. Fraseoloxía da lingua galega. Aplicación didáctica*.

Para Corpas Pastor, tal tipo de situacións implica, *as máis das veces*, un intercambio conversacional, pero tal implicación non ten que existir sempre. As excepcións presentadas pola autora son aquelas fórmulas que se recollen en textos escritos, ben sexa porque son propias de tal clase de textos, ben sexa porque estes tentan reproducir a lingua oral.

Outro trazo caracterizador das fórmulas sería a súa funcionalidade pragmática, de xeito que a clasificación de tal tipo de enunciados adoita facerse con criterios pragmáticos. Agrúpanse en subtipos aquelas fórmulas cun mesmo valor comunicativo. Así, Corpas Pastor fala de "fórmulas discursivas" ("de apertura y cierre" e "de transición"), as cales serven para organiza-lo discurso, e de "fórmulas psico-sociais" ("expresivas", "comisivas", "directivas", "asertivas" e "rituales"), as cales serven para facilita-lo desenvolvemento normal da interacción social e/ou para dar conta dos sentimentos e do estado mental do emisor. Ó pé dos dous grandes subtipos indicados, a autora sinala a existencia dun terceiro subgrupo, "Miscelánea", que engloba expresións non encadrables en ningún dos grupos anteriores.

Se retomámo-lo trazo que, segundo os autores citados, permite diferencia-las fórmulas dos outros tipos de enunciados, isto é, a carencia de autonomía textual, aparecen algúns problemas que comezan xa no propio significado do termo. Se autonomía textual implica "conversación", como se deduce da interpretación de Arnaud, non poderían agruparse baixo a etiqueta "fórmula" expresións que habitualmente si se engloban nese subtipo de enunciados, como a expresión do español citada por Corpas Pastor *Dios guarde a Ud. / V.E. / V.I. muchos años*, propia da lingua escrita. De por parte, enunciados do español como *¡feliz cumpleaños!* ou *¡feliz Navidad!*, considerados fórmulas habitualmente (así o fai, por exemplo, Corpas Pastor), ou enunciados do galego como *¡bo Nadal!* ou *¡moitas felicidades!* terían que ser entendidos como tales só en certos usos (os conversacionais), pero non, por exemplo, cando son empregados en letreiros luminosos ou en tarxetas de felicitación. Finalmente, aínda que é certo que as fórmulas emocionais (subtipo das fórmulas expresivas) serven maioritariamente para expresar un estado de ánimo e para que os falantes fagan partícipes dos seus sentimentos ós interlocutores (Corpas Pastor 1996: 207), non é menos certo que o emprego de tales fórmulas non require a presenza de conversa e de interlocutores: fórmulas do español citadas pola mesma autora como *¡me cago en la puta (leche)!* ou fórmulas do galego como *¡meu Deus!* poden ser enunciadas por un falante sen interlocutores. Deste xeito, ou ben a autonomía textual, tal e como foi interpretada nestas últimas liñas, non é un trazo adecuado para establecer límites dentro do grupo dos enunciados, ou ben cómpre xerbrar aqueles enunciados que implican conversación (fórmulas) dos que non o fan (enunciados lexicalizados de valor específico). Pero isto implicaría, como vimos, que unha mesma expresión (*¡bo Nadal!* ou *¡meu Deus!*) puidese ser considerada dun ou outro tipo segundo os usos, o que, evidentemente, non é desexable.

Recorramos pois á segunda caracterización do termo autonomía textual, presentada máis arriba. As unidades carentes de autonomía textual asóciase a situacións comunicativas precisas e, por esta mesma asociación, son altamente predicibles en tales situacións. Agora ben, precisamente expresións como *¡a lúa está no couce!*, *¡saltou Pedro do valado!* ou *o meu can pillou unha mosca* caracterízanse por estar asociadas a situacións

concretas (situación na que alguén esaxera; situación na que alguén critica un defecto que el mesmo ten; situación na que alguén acerta por casualidade), de igual xeito que o están unidades como *con perdón* ou *¡bos días!* (situación na que alguén considera que vai molestar ou que vai dicir algo non conveniente; situación na que alguén encontra por primeira vez no día e pola mañá a outra persoa).

Deixando a un lado as diferenzas atribuíbles ó diverso grao de coñecemento e de interiorización por parte dos falantes das expresións sinaladas, o distinto grao de frecuencia de utilización dunhas e outras explícase polo diferente grao de recorrencia das situacións ás que se asocian e tamén, en certos casos, pola "obrigatoriedade" inherente a algunhas das tradicionalmente consideradas fórmulas. Así, o feito de non empregar determinadas expresións como as de saúdo ou as de agradecemento implica en moitas ocasións a ruptura ou violación das regras de funcionamento da sociedade, das regras de harmonía social. Agora ben, non parece moi axeitado marcar unha fronteira divisoria entre enunciados lexicalizados con valor específico e fórmulas se a diferenza entre uns e outras é exclusivamente un distinto grao de frecuencia (ou de tipificación e estandarización) das situacións ás que están asociados. Tal fronteira sería absolutamente arbitraria e non daría conta de diferenzas funcionais nin semánticas.

Así pois, parece que o establecemento dos dous grupos de enunciados tradicionalmente diferenciados non pode facerse a partir do criterio da autonomía textual, sexa este entendido de calquera das dúas formas sinaladas. Réstanos internarnos no outro trazo presentado como característico das fórmulas, a súa funcionalidade pragmática, para determinar se realmente serve para establecer un límite entre estas e os enunciados lexicalizados con valor específico.

Como sinalai, a distinta funcionalidade pragmática das fórmulas é a que dá pé ás súas clases e subclases. Unha boa parte das fórmulas agrúpanse baixo unhas poucas etiquetas (as indicadas arriba e subclases destas), de modo que pode atoparse certa sistematicidade na organización dos valores pragmáticos e consecuentemente, das fórmulas vinculados con eles. Con todo, existen outros enunciados, considerados tamén fórmulas nos estudos a eles dedicados, que non poden situarse baixo ningún deses rótulos dado que se asocian con funcións pragmáticas idiosincrásicas, dificilmente sistematizables. Así, por exemplo, Corpas agrupa baixo a etiqueta "Miscelánea" unidades do español como *al agua, patos* ('invita a meterse na auga'), *más claro, agua* ('o emisor enfatiza que unha cousa non pode estar máis clara e ser máis doada de comprender') ou *pelillos a la mar* ('invita a esquecer algún asunto desagradable, enfrontamento ou altercado e a restablece-lo trato amistoso'), para as cales, segundo Corpas Pastor (1996: 212) "no existe verbo performativo que traduzca su fuerza ilocucionaria".

¿En que medida a funcionalidade pragmática permite distingui-las fórmulas dos enunciados lexicalizados con valor específico? O certo é que baixo esta última etiqueta encontramos en ocasións enunciados cun valor pragmático en principio difícil de establecer. Trátase en boa parte dos casos de expresións humorísticas nas que a primeira finalidade é a de caracterizar e identifica-las circunstancias concretas ás que se asocian, vinculándoas cun tipo establecido de situacións que adoita estar connotado negativamente. Deste xeito, o significado que caracteriza estas expresións e o que

habitualmente se recolle nos dicionarios é o situacional. Enunciados como os xa citados *¡a lúa está no couce!* ('dise cando alguén está esaxerando') ou *¡saltou Pedro do valado!* ('dise cando fala a persoa menos apropiada para facelo, por te-lo mesmo defecto que critica') formarían parte deste tipo de expresións. Outras veces o valor pragmático das expresións é simplemente humorístico: a resposta *¡a hora cento tres!* ante a pregunta "¿que hora é?" non ten máis funcionalidade cá propiamente lúdica. Así e todo, outros moitos enunciados considerados como enunciados lexicalizados con valor específico teñen un claro valor pragmático. Así, volvendo á obra de Corpas Pastor, podemos encontrar nela numerosos exemplos deste tipo: *las paredes oyen, dentro de cien años todos calvos* ou *el diablo las carga*. A primeira expresión agruparíase dentro das fórmulas comisivas (enunciaríase co obxecto de que o interlocutor baixase a voz ou calase); a segunda, cando menos en certos usos, englobaríase dentro das expresivas como fórmula de solidariedade (enunciaríase como expresión de consolo para dar a entender que todos acabaremos igual); finalmente, a terceira sería unha fórmula asertiva do subtipo das fórmulas emocionais, a cal expresaría temor ante o feito de que algo, aparentemente inocente, resultase perigoso. De igual modo, o "énoncé phrastique lexicalisé à valeur spécifique" de Arnaud *un ange passe* ten un evidente valor pragmático: úsase para paliar-la incomodidade provocada polo silencio xurdido nunha conversa.

De acordo co exposto ata o de agora, caben varias posibilidades: considerar só fórmulas aquelas expresións con valores pragmáticos sistematizables, considerar só fórmulas aquelas expresións con valores pragmáticos ben definidos e estables ou ben non establecer unha división entre fórmulas e enunciados lexicalizados con valor específico e entender que todas estas unidades pertencen a un mesmo grupo, tal e como fixen ó presentar estes enunciados.

A primeira solución non parece desexable: por un lado, encontraríamos de novo o problema da arbitrariedade da fronteira; por outro lado esta fronteira daría conta de diferenzas organizativas pero non funcionais. Ninguén establece no léxico unha división entre aquelas unidades sistematizables en campos semánticos, cunha perfecta organización en distintos niveis e aquelas outras unidades máis dificilmente estruturables. A segunda solución resulta tamén ben problemática. O certo é que, aínda que os enunciados arriba citados (*¡a lúa está no couce!*, *¡saltou Pedro do valado!*) son caracterizados a través do seu significado situacional, non carecen en absoluto dun valor pragmático estable e ben definido. Precisamente este radica na mesma asociación cunha situación tipificada e na censura (xocosa) implícita nesa asociación. Outras veces, como vimos, o que se pretende é simplemente introducir un toque de humor na conversa e o que cumpriría, na miña opinión, sería incluír un novo grupo ou subgrupo de fórmulas que compartisen ese valor funcional sistémico. Deste xeito, creo necesario considerar nun único grupo (e así xustifico o meu tratamento inicial) expresións como *¡bos días!* ou *¡bo Nadal!* e expresións como *¡saltou Pedro do valado!* ou *¡a lúa está no couce!*, con independencia, por suposto, de que se poidan establecer no interior dese conxunto subdivisións que manteñan illadas unhas e outras por diferenzas na súa funcionalidade pragmática.

4.2. Refróns, citas e slogans

Arnaud (1991: 11) engade ós trazos sinalados como caracterizadores dos refróns, así como das fórmulas conversacionais e dos enunciados lexicalizados con valor específico, un novo criterio que lle permite distingui-los enunciados anteriores das "citations", "aphorismes" e "slogans": o anonimato. Os aforismos serían equivalentes ós proverbios ou refróns en tódolos aspectos salvo no seu carácter de non anónimos, mentres que as citas serían os correlatos non anónimos dos enunciados lexicalizados con valor específico. Os slogans, de súa vez, caracterizaríanse pola súa finalidade publicitaria ou didáctica e tampouco serían anónimos, dado que son concibidos como propios dun grupo concreto, con independencia de que se coñeza ou non o seu autor individual³⁶. Con todo, na miña clasificación, o (non)-anonimato non pode ser un criterio de distinción entre tipos de enunciados se non implica diferenzas de funcionamento. Isto é, coido que un enunciado fixo debe ser considerado refrón se funciona como tal, cun significado descritivo con valor de verdade xeral, independentemente de que o emisor saiba ou non quen é o autor da expresión, e así mesmo entendo que un enunciado fixo, con significado situacional e pragmático, debe ser considerado fórmula se carece de valor de verdade xeral, con independencia de que se coñeza ou non a orixe da expresión. Pola contra, se un enunciado non anónimo carece das características arriba sinaladas (en tódolos seus usos ou só nalgúns), non poderemos afirmar que estamos tratando, cando menos nese uso concreto, con refróns ou con fórmulas. Isto é, cando *citamos* a frase dun autor con referencia implícita ou explícita a ese autor, sen pretender con ela caracterizar un tipo de situacións ou presentar unha verdade xeral cun determinado propósito pragmático, non podemos afirmar que estamos empregando unha fórmula ou un refrón. Deste xeito, retomando un exemplo de Arnaud 1991, se alguén rodeado de pícaros exclama, con intención humorística, *laissez venir à moi les petits enfants*, está empregando unha fórmula, sexa consciente ou non da orixe bíblica da expresión. Pola contra, se esa mesma persoa afirma, por exemplo nun sermón, "Jésus dit: laissez venir à moi les petits enfants" é evidente que non está *empregando* unha fórmula, senón introducindo no seu discurso unha cita³⁷ (os refróns e as fórmulas empréganse, as citas, valla a redundancia, cítanse). Repárese en que, para Arnaud, no primeiro dos exemplos, a expresión debería ser considerada unha "citation" se o emisor fose consciente da súa autoría, mentres que cumpriría agrupala no conxunto dos "énoncés lexicalisés à valeur spécifique" se non ocorre así. Mesmo así, en calquera destas dúas circunstancias, o funcionamento da expresión sería o mesmo.

Así pois, coido que o carácter de cita ou de refrón/fórmula dunha expresión fixa non depende do falante, senón do uso: non depende de se o emisor sabe ou non quen é o seu autor, senón de se a expresión se emprega (como fórmula ou refrón, segundo o caso) ou se cita³⁸.

³⁶ Refírome, por suposto, só a unidades que posúen fixación de compoñentes, isto é, a unidades memorizadas polos falantes dunha lingua.

³⁷ Englobo no termo *cita* as "citations" e "aphorismes" de Arnaud.

³⁸ Se cadra, sería conveniente substituí-la etiqueta *refrán* por outra diferente, na medida en que o dito termo adoita asociarse co anonimato. Pero, independentemente do rótulo empregado, o que me interesa destacar é

Os slogans son equiparables ás citas no que se refire á súa diferenza cos refráns e as fórmulas. Como sinalei, o seu carácter de enunciados non anónimos vén dado, non pola súa asociación cun autor individual, descoñecido na maior parte das ocasións, senón pola súa vinculación cun grupo concreto que ten fins publicitarios ou didácticos. Se a expresión se emprega mantendo implícita ou explicitamente esa asociación estamos ante un slogan. Se, pola contra, esa vinculación se perde no uso concreto, estamos ante un refrán ou unha fórmula, segundo os casos. Así, o enunciado mencionado máis arriba *¡a hora cento tres!*, que apareceu por primeira vez nun anuncio de reloxos, debe ser considerado unha fórmula naqueles casos nos que se usa cun valor pragmático humorístico como resposta á pregunta "¿que hora é?"³⁹. Aínda que o emisor da resposta sexa consciente da vinculación entre a expresión e o anuncio publicitario, esta vinculación non é a que move o emprego da expresión nese uso concreto.

5. ¿Locucións ou enunciados fraseolóxicos?⁴⁰

Unha vez caracterizados os dous grandes grupos de unidades fraseolóxicas, as locucións e os enunciados fraseolóxicos, cómpre examinar unha serie de expresións que, cando menos aparentemente, presentan certos problemas á hora da súa clasificación nun ou noutro tipo. Trátase das locucións verbais de valencia cero e dos enunciados con casas baleiras.

5.1. Locucións verbais de valencia cero

Segundo as caracterizacións tradicionais, son enunciados aquelas unidades directamente dispoñibles para o seu uso no acto comunicativo, as cales non necesitan combinarse con elementos do discurso libre, e son locucións aquelas expresións que precisan integrarse en cadeas máis amplas para constituír un acto de discurso. Así, Zuluaga (1980: 139) sinala:

Vamos a considerar dos grandes grupos de unidades fraseolóxicas: (1) Las que pueden constituir por sí mismas enunciados completos, es decir, no requieren un contexto verbal inmediato para constituir una expresión de sentido completo en el habla, y (2) las que requieren contexto verbal inmediato (...), es decir, se combinan con otros elementos en el interior de la frase. A las primeras las vamos a llamar enunciados fraseolóxicos y a las segundas las llamamos (con Casares) locuciones.

Deste xeito, a unidade fraseolóxica *mete-lo zoco* sería unha locución, dado que precisa combinarse con elementos do discurso libre (concretamente cun Suxeito) para constituír un acto de fala: "Ana meteu o zoco". Pola súa banda, a expresión *as desgracias nunca veñen soas* está directamente dispoñible para o seu uso no discurso e non necesita combinarse con outros elementos, senón que pode ser enunciada independentemente: é un enunciado fraseolóxico.

que, desde o punto de vista semántico-funcional, non se pode establecer unha diferenciación entre tipos de enunciados fraseolóxicos a partir do criterio do anonimato.

³⁹ Trátase dun anuncio e, por tanto, dunha frase en castelán.

⁴⁰ Unha versión previa do comentado neste epígrafe foi publicada no número 8 de *Paremia*.

Manteñamos polo momento a distinción entre enunciados e locucións tal e como a formula Zuluaga. De acordo con esta visión, as expresións *haber zocas alleas debaixo da cama* ('non estar en familia'⁴¹), *haber gato encerrado* ('haber algo oculto ou sospeitoso'⁴²), *chover sobre mollado* ('suceder algo desagradable ou negativo que agrava unha situación xa negativa'⁴³) ou *non chega-lo sangue ó río* ('non haber consecuencias moi graves [tras un altercado, disputa...]'⁴⁴) son enunciados. Así son interpretadas nos traballos que sosteñen tal visión: Corpas Pastor (1996: 140) considera enunciados expresións como *juntarse el hambre con las ganas de comer* ('frase que se usa para indicar que coinciden as faltas, necesidades ou hobbies de dúas persoas'), *haber gato encerrado* ou *llover sobre mojado* e Zuluaga (1980: 163) considera que a expresión *llover a cántaros* ('chover moi intensamente') é un enunciado fraseolóxico. Non obstante, as unidades citadas, as do castelán e as do galego, diferéncianse claramente das expresións coas que ata o de agora exemplifiquéi os diferentes tipos de enunciados fraseolóxicos. Estas expresións non son usadas directamente no discurso, senón que necesitan adaptarse a el mediante a conxugación do verbo e mediante a adopción da pauta entoativa que corresponda ó significado modal escollido. Así, debemos decidir en qué tempo debe aparecer-lo verbo *chover* da expresión *chover sobre mollado* ("chove / chovía sobre mollado") e debemos escoller, por exemplo, entre o modo afirmativo ou interrogativo ("¿chove sobre mollado?", "chove sobre mollado"). Se non consideramos este último aspecto podería afirmarse que unha locución adverbial como *a modo* (ou unha locución substantiva ou adxectiva) é, en realidade, un enunciado fraseolóxico, dado que, o mesmo cás expresións anteriores, non precisa combinarse con outras unidades para constituír un acto de fala ("¡a modo!").

Fronte a estas expresións, os enunciados fraseolóxicos caracterízanse, cando están constituídos por un verbo, pola súa fixación modo-temporal –*o meu can pillou unha mosca, ¿cando pillará outra?*⁴⁵ (**o meu can pillaba unha mosca, ¿cando pillará outra?*); *¡a lúa está no couce!* (**¡a lúa estará no couce!*); *o falar non ten cancelas* (**o falar non tivo cancelas*)– e así mesmo, como pode comprobarse nos exemplos, por teren asignada unha entoación característica asociada cun dado significado modal⁴⁶ (**¿o meu can pillou unha mosca?*, *¿cando pillará outra?*; **¿a lúa está no couce?*; **¿o falar non ten cancelas?*)⁴⁷.

Por outra banda, se consideramos que tales unidades son enunciados, ¿en que subtipos de enunciados os debemos englobar? Corpas Pastor inclúeas dentro do grupo dos enunciados de valor específico, pero ¿presentan realmente as características destes?

⁴¹ Definición tirada do *Gran Diccionario Xerais da Lingua (GDXL)*, con modificacións.

⁴² Definición miña.

⁴³ DFG.

⁴⁴ Definición miña.

⁴⁵ A expresión ten dúas variantes, con interrogación e sen ela. O funcionamento e significado non varía.

⁴⁶ Repárese en que se trata dun significado modal só literal. En *o meu can pillou unha mosca, ¿cando pillará outra?* non hai en realidade ningunha pregunta que espere por unha resposta.

⁴⁷ Non pode confundirse a variación verbal dos verbos das locucións verbais e das unidades que estamos analizando coa sufrida polos enunciados ó seren introducidos por un verbo de lingua ou similar ("díxome que *o falar non tiña cancelas*"). Ó suprimi-lo verbo introductor, a formulación ten que realizarse necesariamente en presente, fronte ó que ocorre coas unidades arriba citadas (*chover sobre mollado, haber gato encerrado...*).

Desde logo, non son refráns, posto que carecen de valor de verdade xeral: *chover sobre mollado* ou *haber gato encerrado* non son verdades xerais nin son, máis globalmente, ideas completas. ¿Cal é o significado que caracteriza estas expresións? A resposta é, sen dúbida ningunha, o significado descritivo. As unidades arriba mencionadas deben ser definidas exactamente igual cós verbos e cás locucións verbais, isto é, a través de verbos en infinitivo cos seus correspondentes actantes e/ou circunstanciais, e non a través de expresións con introdutores do tipo de "emprégase / úsase para" (significado pragmático) ou "dise de / cando" (significado situacional). *Non chega-lo sangue ó río* significa 'non haber consecuencias moi graves [tras un altercado, disputa...]' e *chover sobre mollado* significa 'suceder algo desagradable ou negativo que agrava unha situación xa negativa'. Repárese en que a substitución da definición polo definido é posible (prescindindo da estrañeza resultante, frecuente, por outra parte, neste tipo de probas):

(21a) Neste tema *chove sobre mollado*, porque é a terceira vez que pasa algo similar.

(21b) Neste tema *sucede algo desagradable ou negativo que agrava unha situación xa negativa*, porque é a terceira vez que pasa algo similar.

O significado arriba mencionado para a expresión do castelán *juntarse el hambre con las ganas de comer* ('frase que se usa para indicar que coinciden as faltas, necesidades ou hobbies de dúas persoas'⁴⁸) ten unha presentación tan inapropiada como sería a seguinte para o verbo *chover*: 'verbo que se usa para indicar que cae a auga das nubes en forma de pingas'⁴⁹. De igual xeito que a definición de *chover* é 'caer auga das nubes en forma de pingas', a de *juntarse el hambre con las ganas de comer* é 'coincidi-las faltas, necesidades ou hobbies de dúas persoas'.

Pero se estas expresións non son nin refráns nin fórmulas, ¿que tipo de unidades son?, ¿constitúen un novo tipo de enunciados?, ¿son locucións?, ¿ou conforman un novo grupo de unidades fraseolóxicas do mesmo nivel xerárquico cás locucións e cós enunciados? O certo é que, de acordo coas características expostas, nada hai que as diferencie das locucións, salvo, en principio, o feito de non necesitaren combinarse con outras unidades para constituír un acto de fala. Pero vimos antes que unha locución adverbial como *a modo*, de igual xeito que as substantivas ou as adxectivas, pode constituír por si soa un acto de fala sen que isto lle negue a súa condición de locución. Por outro lado, as expresións que estamos estudando, como o resto de locucións, poden facerse acompañar, no mesmo acto de fala no que aparecen, de elementos do discurso libre, posibilidade moito máis restrinxida para os enunciados fraseolóxicos:

(22) *Outra vez chove sobre mollado.*

(23) *Hoxe non chegará o sangue ó río.*

(24) *O meu can pillou *unha vez* máis unha mosca, ¿cando pillará outra?

(25) *¿*Hoxe* a lúa está no couce!

⁴⁸ Tradución do significado proporcionado por Gregorio Doval (1995: 404) e reproducido por Corpas.

⁴⁹ Adaptación da definición do DRAG.

Así, pois, e desde o punto de vista da súa combinabilidade con elementos do discurso libre, unha expresión como *chover sobre mollado* funciona igual ca unha locución como *a modo*: pode aparecer soa constituíndo unha unidade comunicativa, pero tamén admite a libre combinación (respectando as regras combinatorias que correspondan) con elementos do discurso libre. Por outra banda, non pode ser mellor mostra de que as expresións que estamos estudando son locucións, o feito de que existan verbos (unidades monoverbais) coas mesmas características combinatorias: *chover* ou *diluviar* non necesitan combinarse con outras unidades para constituíren actos de fala, pero esta particularidade non lles nega a súa condición de verbos.

Así pois, non considero axeitadas as caracterizacións das locucións e dos enunciados que establecen a diferenciación entre ámbolos tipos de unidades baseándose na necesidade que posúen as primeiras de combinarse con novos elementos para aparecer no discurso, necesidade que estaría ausente nos segundos. Como xa indiquei, os enunciados fraseolóxicos son *actos de fala* fixados, reproducidos, e como tales actos de fala, como tales enunciados, están asociados a un determinado significado modal e a unha determinada entoación, así como, en certos casos, a un determinado tempo e modo verbal. As locucións, pola contra (e é neste sentido no que entendo tal termo) non son actos de fala fixados e reproducidos, non son unidades comunicativas: son elementos cos que se constrúen esas unidades comunicativas, de igual xeito que o son as unidades monoverbais (verbos, adverbios...). E da mesma maneira que *chover* (como representante dun conxunto de palabras morfosintácticas e formas de palabra, do seu paradigma de conxugación) non é un enunciado, senón que está dispoñible para construír un enunciado, *chover sobre mollado* ou *non chega-lo sangue ó río* tampouco son enunciados fraseolóxicos, senón locucións verbais que conforman o acervo do que botan man os falantes de galego á hora de construí-los seus enunciados.

5.2. Enunciados fraseolóxicos con casas baleiras⁵⁰

Da caracterización precedente poderíamos concluír que os enunciados, fronte ás locucións, non admiten a súa combinación con elementos do discurso libre. Mentres que estas últimas poden aparecer soas ou en combinación con tales elementos, os enunciados só admiten a primeira destas opcións. Este distinto comportamento permitiría diferenciar ámbolos tipos de fraseoloxismos sen posibilidade de confusión. Repárese, con todo, en expresións como *Deus cho [llo, volo...] pague* (fórmula de agradecemento⁵¹) ou *¡(seica / parece que) viches [vistas, viron...] o lobo!* (díselle a quen vai cos pelos de punta⁵²). A primeira unidade necesita adaptarse ó discurso mediante a súa combinación cun clítico de Obxecto Indirecto e a segunda require a combinación cun Suxeito a través da conxugación do verbo nunha persoa concreta. ¿Estamos ante enunciados ou ante locucións? O certo é que ámbalas expresións veñen acompañadas dun determinado

⁵⁰ En *Paremia* 8 empregaba a etiqueta locución-fórmula para designa-los enunciados fraseolóxicos con casas baleiras. Dado que, na miña opinión, estamos ante enunciados e non ante locucións, considero moito máis axeitado o novo rótulo.

⁵¹ Definición que propón o *DFG* para *Deus o pague*.

⁵² *DFG*.

contorno melódico e significado modal, posúen un verbo fixado nun modo e tempo concretos e carecen de significado descritivo. Non son, pois, locucións.

Como sabemos, algunhas locucións requiren a presenza de determinados argumentos, precisos para a conformación do enunciado no que van figurar. Pero ademais da locución e dos seus argumentos, no enunciado poden aparecer outros elementos non esixidos por ela. O enunciado non se estrutura, ou non se estrutura unicamente, en volta da locución: esta insírese nel adoptando a entoación que cumpra e, no seu caso, o tempo e modo verbais que cumpran:

(26) *Luis, metíche-lo zoco onte no partido.*

(27) *¿Por que pensas que Ana vai mete-lo zoco outra vez?*

(28) *Camiña máis a modo, que o chan está esvaradío.*

(29) *¿Teño que ir tan a modo coma ti?*

No caso de unidades fraseolóxicas como *Deus cho [llo, volo...] pague* ou *¡(seica / parece que) viches [vistas, viron...] o lobo!* as expresións impoñen a súa combinatoria desde dentro: impoñen a necesidade de combinarse con determinadas unidades e esas unidades insírense no enunciado xa construído. Non cabe a posibilidade de que aparezan outros elementos non rexidos pola expresión: esta non se integra dentro dun enunciado que se pode construír cun certo grao de liberdade, como en (26-29). O enunciado xa está feito e impón a súa propia entoación, o seu propio significado modal e, no seu caso, os seus propios tempo e modo verbais. Só falta a súa adaptación ó contexto mediante a variación persoal do verbo, a combinación con clíticos...:

(30) **¡Víche-lo lobo onte á tarde, cando volvías da escola!*

(31) **Deus cho pague agora mesmo.*

Os elementos esixidos polo enunciado fraseolóxico poden ter significado léxico: *¡Deus queira que* [oración con verbo en subxuntivo]!, *¡maldito [maldita...] sexa* [frase nominal]!, *¡ata* [expresión con dimensión temporal]!...

En todos estes casos estamos ante casas baleiras do mesmo tipo que atopabamos nas locucións (§ 2.4), casas baleiras que cómpre encher para realiza-la expresión no discurso, respectando as restriccións sintáctico-semánticas impostas desde dentro do esquema fixado.

6. Expresións ponderativas fixas

Onda enunciados e locucións creo necesario considera-la existencia dun terceiro grupo de combinacións para dar cabida a unha serie de expresións que cumpren tódalas características das unidades fraseolóxicas, pero que nin son equiparables a unidades monoverbais nin constitúen en por si actos de fala. Chamarei a estas combinacións *expresións ponderativas fixas*.

En primeiro lugar agrupo unha serie de unidades fraseolóxicas que teñen en común o feito de seren, no seu valor literal, consecuencias hiperbólicas dun feito ou circunstancia

que pode aparecer ou non verbalizado. Así, *gaña-lo ceo* é a consecuencia das boas accións de alguén, *non terse en pé* é a do cansazo ou os excesos étlicos de alguén, *(poder) contarse as costelas* é a consecuencia de que alguén estea moi delgado, *non cabe-lo corazón no peito* a de que alguén estea moi feliz (e se lle encha o corazón de ledicia)... Por unha banda, ningunha desas expresións ten carácter de enunciado: insírense doadamente en actos de fala máis amplos, admiten variación persoal e modotemporal do verbo e non están asociadas a unha determinada entoación xa dada. Pero coido que tampouco son axeitadas as caracterizacións desas unidades que lles asignan, respectivamente, como se fosen locucións verbais, os significados 'obrar ben'⁵³, 'estar moi canso' / 'estar bébedo'⁵⁴, 'estar moi fraco'⁵⁵ e 'estar moi feliz'⁵⁶. En frases como as que seguen as expresións poderían substituírse polas súas supostas paráfrases:

- (32) Esa mulleriña *gañou o ceo*.
- (33) Voume sentar porque *non me teño en pé*.
- (34) Coitado rapaz, *poden contárselle as costelas*.
- (35) Ó home víaselle que *non lle cabía o corazón no peito*.

Pero existen outros moitos exemplos en que tal substitución non pode ter lugar:

- (36a) Esa mulleriña obrou tan ben ó longo da súa vida que *ten o ceo gañado*.
- (37a) Estou tan canso que *non me teño en pé*.
- (38a) Coitado rapaz, está tan fraco que *se lle poden conta-las costelas*.
- (39a) O home estaba tan feliz que *non lle cabía o corazón no peito*.

Ó substituírmo-las expresións polas súas supostas definicións, obtemos tautoloxías coma estas:

- (36b) *Obrou tan ben ó longo da súa vida que obrou moi ben.
- (37b) *Estou tan canso que estou moi canso.
- (38b) *Coitado rapaz, está tan fraco que está moi fraco.
- (39b) *O home estaba tan feliz que estaba moi feliz.

Nótese que cando aparecen verbalizados os feitos ou circunstancias de que son consecuencia hiperbólica os fraseoloxismos no seu sentido literal, a substitución non pode ter lugar.

Antes de afondar algo máis nos problemas que se presentan á hora de caracterizar tal tipo de combinacións, interésame mostrar un segundo tipo de expresións ponderativas. As unidades fraseolóxicas que constitúen este novo grupo teñen en común o feito de

⁵³ *GDXL*.

⁵⁴ Definicións miñas.

⁵⁵ *GDXL*.

⁵⁶ Definición miña.

poder ser usadas en construción comparativa: *buscar unha agulla nun palleiro, poñerlle portas ó campo, coller auga nun cesto, botar auga no mar...* Serven para caracterizar, a través dunha comparación hiperbólica, unha situación, que pode ou non aparecer verbalizada. Igual que sucedía coas expresións do primeiro subtipo, e polos mesmos motivos, estas combinacións non poden considerarse enunciados. Tampouco concordo cos que pensan que os significados desas unidades son, respectivamente, 'buscar algo moi difícil de atopar'⁵⁷, 'intentar gardar algo que non se pode gardar'⁵⁸ / 'coarta-la liberdade de alguén'⁵⁹, 'traballar inutilmente'⁶⁰ e 'proporcionar algo do que xa hai en abundancia'⁶¹, isto é, non concordo cos que as tratan coma locucións verbais. Nas seguintes frases, os definidos poden ser substituídos polas súas supostas definicións:

(40) *Estás buscando unha agulla nun palleiro.*

(41) Non pretendas *poñerlle portas ó campo.*

(42) *Estás collendo auga nun cesto.*

(43) Non fas máis ca *botar auga no mar.*

Pero tal substitución non pode ter lugar nos seguintes exemplos:

(44a) Buscar ese pendente aí é coma *buscar unha agulla nun palleiro.*

(45a) Non deixalo marchar é coma *poñer portas ó campo.*

(46a) Pretender que aprobe o exame é coma *coller auga nun cesto.*

(47a) Darlles cómics a eses nenos é coma *botar auga no mar.*

Repárese no resultado de substituí-las expresións polas súas supostas paráfrases:

(44b) ?Buscar ese pendente aí é coma buscar algo moi difícil de encontrar.

(45b) ?Non deixalo marchar é coma coarta-la súa liberdade.

(46b) ?Pretender que aprobe o exame é coma traballar inutilmente.

(47b) ?Darlles cómics a eses nenos é coma proporcionar algo do que xa hai en abundancia.

Tanto nestas expresións como nas presentadas máis arriba enfrontámonos co mesmo problema. As definicións propostas (propias de locucións verbais) só parecen axeitadas para certos usos, dado que noutras moitas construcións non poden substituí-los elementos definidos. ¿Debemos entón considerar que estamos tratando con tipos de expresións distintas nun e noutro caso, isto é, con locucións verbais en (32-35; 40-43) e con outra clase de unidades fraseolóxicas nos exemplos restantes? Creo que non é esta a mellor solución ó problema que se presenta, dado que esquece a evidente conexión

⁵⁷ Definición miña.

⁵⁸ *GDXL*.

⁵⁹ Definición miña.

⁶⁰ *GDXL*.

⁶¹ Definición miña.

existente entre ámbolos grupos de enunciados. Obsérvense as seguintes construcións nas que creo unha hipérbole con valor ponderativo, intensificador:

(48) Aquel home era tan guapo que *nubraba a vista*.

(49) Aquel home *nubraba a vista*.

O que temos nestes dous exemplos é unha mesma expresión de sentido figurado, que pode aparecer acompañada –(48)– ou non –(49)– do elemento que pondera (a beleza do home). Pero repárese en que, en ningún caso, nin sequera en (49), diríamos que "nubra-la vista" significa 'ser moi guapo', senón que esa hipérbole se emprega para enfatizar e intensifica-la beleza da persoa da que se fala. O mesmo sucede, na miña opinión, con expresións como *non terse en pé, gaña-lo ceo, (poder) contarse as costelas...* Trátase de expresións hiperbólicas ponderativas que aínda se perciben como tales, a pesar de estar fixadas sintáctica e lexicamente. Son aínda *figuras* (iso si, estereotipadas) e, consecuentemente, seguen a funcionar como tales. Compárese o seu comportamento co que encontramos nunha locución verbal como *non deixar respirar* ('non deixar tranquilo, importunar, abafar'⁶²):

(50) ?Luís importúname de tal maneira que *non me deixa respirar*.

Aínda que *non deixar respirar*, no seu sentido literal, debe entenderse como unha consecuencia hiperbólica do feito de que alguén importe continuamente a outra persoa, no uso actual e habitual da expresión perdeuse esa relación, perdeuse a conciencia desa consecuencia e desa hipérbole (aínda que se poida recuperar tras unha breve reflexión), de xeito que a unidade fraseolóxica se apropiou do significado daquilo que, cando menos nun primeiro uso, pretendía ponderar. Por este motivo, (50) resulta unha construción estraña: ou ben se concibe como unha tautoloxía ("Luís importúname de tal maneira que me importa") ou ben obriga a recupera-la figura, a hipérbole subxacente, durmida. Esta estrañeza non xorde en construcións como (36a-39a) polo mesmo motivo polo que non xorde en (48), polo feito de que as hipérboles que nelas aparecen están "espertas". *Non deixar respirar* é unha locución verbal, con significado descritivo, funcional e semanticamente equivalente a un verbo. Expresións como *non terse en pé* ou *(poder) contarse as costelas* carecen de significado descritivo; *serven para* ponderar determinadas circunstancias. Son *expresións ponderativas fixas*.

Un razoamento similar é aplicable a combinacións como *buscar unha agulla nun palleiro* ou *botar auga no mar*. Compárese o comportamento desas dúas expresións co da locución verbal *buscarlle os tres pés ó gato* ("buscar ou ver complicación ou dificultade onde non a hai"):

(51a) ?Pretender ver nesa obra unha ofensa ó país é coma *buscarlle os tres pés ó gato*⁶³.

Esta expresión dificilmente admite a súa presentación nunha estrutura comparativa. (52), pola contra, si é posible:

⁶² Definición miña.

⁶³ Nótese que a construción sería perfectamente normal se se suprime a conxunción comparativa.

(52) Pretender ver nesa obra unha ofensa ó país é coma *buscar códigos secretos nos anuncios por palabras*.

E tamén, por suposto, (53), onde entendemos que a expresión ten sentido figurado:

(53) *Andas a buscar códigos secretos nos anuncios por palabras*.

Igual que sucedía en (48) e (49), en (52) e (53) temos unha figura plena, con dúas caras de significado, dado que a creei eu *ad hoc*. Isto non sucede en (51): *buscarlle os tres pés ó gato* é unha metáfora "durmida". No uso normal da expresión o dominio fonte, o significado literal, non se fai presente, cando menos de modo consciente: non hai ningunha comparación con "pés" nin con "gatos". Desde o punto de vista semántico, o único significado que se procesa é o figurado: *buscarlle os tres pés ó gato* é 'buscar ou ver complicación ou dificultade onde non a hai'⁶⁴. Por esta razón, ó transformar en (51a) a metáfora nun símil (facendo explícito o dominio meta, o significado figurado), o enunciado resulta estraño, anómalo, o mesmo ca (51b):

(51b) ?Pretender ver nesa obra unha ofensa ó país é coma buscar complicacións onde non as hai.

A estrañeza non xorde en (44a-47a), que conteñen expresións que, o mesmo ca *buscar códigos secretos...*, son figuras con dúas caras (iso si, estereotipadas), cun dominio meta ou figurado (implícito ou explícito) e un dominio fonte ou literal, postos en relación no uso da expresión. *Buscarlle os tres pés ó gato* é unha locución verbal, con significado descritivo, funcional e semanticamente equivalente a un verbo. Expresións como *buscar unha agulla nun palleiro* ou *botar auga no mar* carecen de significado descritivo; *serven para* ponderar determinadas circunstancias. Así pois, considéroas tamén *expresións ponderativas fixas*.

Aínda que os dous grupos presentados son, se cadra, os máis relevantes cuantitativamente, non tódalas expresións ponderativas responden ós esquemas sinalados: así, *ter música* ou *traga-la terra* son tamén expresións ponderativas fixas (serven, respectivamente, para pondera-la carestía dun produto e unha ausencia prolongada ou inexplicable), pero non son consecuencias nin metáforas hiperbólicas, senón causas (ficticias, por suposto). Con todo, estamos ante figuras de dúas caras, o cal explica que sexan posibles construcións como estas:

(54) Aquel xersei era carísimo; debía de *ter música*.

(55) Hai moitísimo que non vexo a Ana. É como se a *tragara a terra*.

En principio, non parece haber restriccións canto ó tipo de relación existente entre o significado literal e o figurado das expresións ponderativas fixas (relación metafórica ou relación metonímica de causa, consecuencia, medio...).

Debe terse en conta que as expresións ponderativas fixas poden acabar converténdose en locucións verbais. A frecuencia de uso, a perda da vinculación lóxica entre o real e o imaxinario e, en xeral, o automatismo no emprego das expresións desembocará

⁶⁴ Esta afirmación debe ser lixeiramente matizada. Con todo, pode manterse para o que aquí interesa.

probablemente nesa transformación. Nótese que a maior parte das locucións teñen a súa orixe en figuras (metáforas, metonimias...) que acabaron por "dormirse". Acabamos de ver dous exemplos deste proceso. A fronteira entre locucións verbais e expresións ponderativas fixas é, pois, unha fronteira aberta, o cal non implica que a distinción teórica entre ambas sexa clara e necesaria.

7. Unidades fraseolóxicas

I. LOCUCIÓN S

Substantivas: *can grande, pelo de ovo, catro gatos.*

Adxectivas: *de pouco pelo, de segunda man, feito en boa lúa.*

Adverbiais: *a carreira aberta, a modo, de socate.*

Verbais: *botar pelo novo, darlles sebo ós pés, unta-las mans.*

Preposicionais: *a por de, fronte a, canto a.*

Conxuntivas: *así que, en canto, con tal que.*

Pronominais: *a fartar, cada un, a embute.*

II. ENUNCIADOS

Refráns: *herba ruín non perece, fillo de porco marrán seguro, o que non garda non ten.*

Fórmulas: *pouca la e polas silveiras, ¡mi madriña!, ¡quen me [che, lle...] dera!*

III. EXPRESIÓN S PONDERATIVAS FIXAS:

ve-las estrelas, buscarlle a corte ó boi vello, non caber en si.

8. Bibliografía

Diccionarios citados

CARBALLEIRA ANLLO, X. M. (coord.) (2000): *Gran Diccionario Xerais da Lingua*. Xerais, Vigo.

DOVAL, G. (1995): *Del hecho al dicho*. Ediciones del Prado, Madrid.

GARCÍA, C. e GONZÁLEZ GONZÁLEZ, M. (dirs.) (1997): *Diccionario da Real Academia Galega*. Real Academia Galega, A Coruña.

LÓPEZ TABOADA, C. e SOTO ARIAS, M. R. (1995): *Así falan os galegos. Fraseoloxía da lingua galega. Aplicación didáctica*. Galinova, A Coruña.

MARTÍNEZ SEIXO, R. A. (dir.) (2000): *Diccionario fraseolóxico galego*. A Nosa Terra, Vigo.

XOVE FERREIRO, X. (coord.) (1995): *Diccionario da lingua galega*. Obradoiro, Vigo.

Monografías e artigos citados

ÁLVAREZ DE LA GRANJA, M. (1999): "Locucións e enunciados fraseolóxicos. Un límite difuso" en *Paremia* 8,19-24.

- ARNAUD, P. J. L. (1991): "Réflexions sur le proverbe" en *Cahiers de Lexicologie* 59,5-27.
- BARÁNOV, A. N. e DOBROVOL'SKIJ, D. O. (1998): "Idiomaticidad e idiomatismos", en LUQUE DURÁN, J. de D. e PAMIES BERTRÁN, A. (eds.): *Léxico y fraseología*. Método, Granada, 19-42.
- CARNEADO MOREÉ, Z. (1986): "Algunas consideraciones sobre el caudal fraseológico del español hablado en Cuba" en CARNEADO MOREÉ, Z. e TRISTÁ, A. M.: *Estudios de Fraseología*. Academia, La Habana, 7-38.
- CASARES, J. (1992³[1950]): *Introducción a la lexicografía moderna*. C.S.I.C, Madrid (a edición de 1950 como Anexo LII á *Revista de Filología Española*. Madrid).
- CASTILLO CARBALLO, M. A. (1997): *Unidades pluriverbales en un corpus del español contemporáneo* [Microficha]. Universidad, Málaga.
- CONDE TARRÍO, G. (1999): "O problema da terminoloxía paremiolóxica en Galicia" en *Madrygal* 2,53-66.
- CONDE TARRÍO, G. (2000): "Hacia la verificación práctica de una teoría del refrán: Galicia un ejemplo de estudio" en CORPAS PASTOR, G. (ed.): *Las lenguas de Europa: Estudios de fraseología, fraseografía y traducción*. Comares, Granada, 165-184.
- CORPAS PASTOR, G. (1996): *Manual de fraseología española*. Gredos, Madrid.
- CORPAS PASTOR, G. (1998): "Expresións fraseolóxicas e colocacións: clasificación" en FERRO RUIBAL, X. (coord.): *Actas do I Coloquio Galego de Fraseoloxía*. Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, Santiago, 31-61.
- COULMAS, F. (1979): "On the Sociolinguistic Relevance of Routine Formulae" en *Journal of Pragmatics* 3,239-266.
- COULMAS, F. (ed.) (1981): *Conversational Routine. Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*, vol. II. Mouton, The Hague.
- CRAM, D. (1983): "The linguistic status of the proverb" en *Cahiers de Lexicologie* 43,53-71.
- FERNANDO, C. (1996): *Idioms and Idiomaticity*. Oxford University Press, Oxford.
- FRASER, B. (1970): "Idioms within a transformational grammar" en *Foundations of Language* 6/1,22-42.
- GARCÍA-PAGE, M. (1990): "Frasas elativas" en ÁLVAREZ MARTÍNEZ, M. A. (ed.): *Actas del Congreso de la Sociedad Española de Lingüística. XX Aniversario*. Gredos, Madrid, 485-496.
- GLÄSER, R. (1998): "The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis" en COWIE, A. P. (ed.): *Phraseology. Theory, Analysis and Applications*. Oxford Clarendon Press, Oxford, 125-143.
- GRÉCIANO, G. (1986): "Actualités phraséologiques" en *Verbum* IX/103,319-340.
- GREIMAS, A. J. (1970): "Les proverbes et les dictons" en *Du sens. Essais sémiotiques*. Éditions du Seuil, Paris, 309-314.
- GUTIÉRREZ ORDÓÑEZ, S. (1989): *Introducción a la Semántica Funcional*. Síntesis, Madrid.
- LATTEY, E. (1986): "Pragmatic classification of idioms as an aid for the language learner" en *International Review of Applied Linguistics* XXIV (3),217-233.
- LYONS, J. (1977): *Semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.

- MAKKAI, A. (1969): "The two idiomaticity areas in English and their membership: a stratificational view" en *Linguistics* 50,44-58.
- MAKKAI, A. (1972): *Idiom Structure in English*. Mouton, The Hague / Paris.
- MALKIEL, Y. (1959): "Studies in Irreversible Binomials" en *Lingua* 21,113-160.
- MOON, R. (1998): *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-Based Approach*. Clarendon Press, Oxford.
- VILELA, M. (2000): "Estereótipo e os estereótipos na língua portuguesa" en *Revista galega de filoloxía* 1,11-33.
- ZULUAGA, A. (1980): *Introducción al estudio de las expresiones fijas*. P. D. Lang, Frankfurt.
- ZULUAGA, A. (1992): "Spanisch: Phraseologie" en HOLTUS, G., METZELTIN, M. e SCHMITT, C. (eds.): *Lexikon der Romanistischen Linguistik* VI/1,125-131.